

«تبیین ولایت» درون‌مایه‌ی نامه‌های امام‌علی (علیه السلام) به مردم

براساس روش تحلیل محتوای کیفی

زینب نریمانی* / علی باقر طاهری نیا**

تاریخ پذیرش: ۹۸/۸/۲۷

تاریخ دریافت: ۹۷/۱۲/۵

چکیده

ولایت جایگاه برجسته‌ای در کلام امام‌علی (علیه السلام) دارد و ابعاد مختلف این مسأله، در کلام ایشان، تبیین شده است. مقاله‌ی پیش‌رو با روش تحلیل محتوای کیفی و کاربست نرم افزار MAXQDA به تبیین اهمیت و جایگاه ولایت در نامه‌های امام‌علی (علیه السلام) به مردم پرداخته است. بررسی جایگاه ولایت از دیدگاه و مبانی نظری آن حضرت از خلال کلام ایشان می‌تواند راه‌گشای فهم عمیق در این موضوع باشد. داده‌های این پژوهش نامه‌های امام‌علی (علیه السلام) به مردم است. انتخاب نامه‌ها از میان کلام حضرت از این‌روست که نامه‌ها اسنادی ثبت شده‌اند و از قابلیت اعتماد بالایی در تاریخ‌نگاری برخوردارند به ویژه اینکه بعد از انتخاب آن‌ها به عنوان جامعه آماری بر اساس صحت سند، قدمت آن و اعتباریابی شده‌اند. این نامه‌ها در نرم‌افزار MAXQDA کدگذاری شده و بر اساس اشتراکات موجود در بین آن‌ها تحت عنوان مقوله‌های مختلف تقسیم‌بندی شده‌اند. این مقوله‌ها همان روش‌های تربیتی اسلام در تحقق عدالت اجتماعی هستند. وجه اشتراک اکثر این مقوله‌ها تبیین ولایت است که این موضوع نشان از جایگاه و اهمیت مسئله ولایت از دیدگاه و مبانی نظری آن حضرت دارد. حضرت در تبیین ولایت، روش‌های تحکمی و برتری جویانه چون روش امر و نهی، تهدید و سرزنش را مناسب ندانسته‌اند و بیشتر از روش‌هایی که به ایجاد یا

z.narimani@ut.ac.ir

btaheriniya@at.ac.ir

* دانشجوی دکتری زبان و ادبیات عرب دانشگاه تهران

** استادگروه زبان و ادبیات عرب دانشگاه تهران (نویسنده مسئول)

تقویت شناخت در مخاطب منجر شود مانند روش آگاهی‌بخشی و استدلال بهره گرفته‌اند.

واژگان کلیدی

ولایت، نامه‌های امام علی (علیه السلام)، تحلیل محتوای کیفی، نهج البلاغه.

۱. مقدمه

۱-۱. بیان مسئله

ولایت از اساسی‌ترین مسائل اسلام است. اتمام نعمت چه نعمت‌های مادی و چه نعمت‌های معنوی و اکمال دین در تمام ابعاد و شاخه‌هایش در سایه‌ی ولایت امکان‌پذیر است (مکارم شیرازی، ۱۳۸۶: ۶۹). ولایت خطی است برای بقاء اسلام و مصونیت آن از تحریف و انحراف که از سوی خدا ترسیم گشته‌است. امامان معصوم (علیهم‌السلام) صیانت از دین اسلام و هدایت جامعه را زیر لوای ولایت تحقق‌پذیر می‌دیدند و در راه حراست و دفاع از این مقام از هیچ کوششی فروگذار نبودند (ن.م: زمانی محبوب، ۱۳۸۶: ۱۶-۱۴). امام علی (علیه السلام) نیز در طول زندگانی خود با روش‌ها و سیاست‌های گوناگون به پاسداری از این مقام رفیع برخاسته‌اند. گرچه در دوره‌ای ایشان برای حفظ وحدت جامعه مجبور به اتخاذ سکوت شدند اما بعد از رسیدن به حکومت در نامه‌های خود به مردم از امر ولایت به گونه‌های مختلف سخن به میان آورده‌اند و این امر از طرفی حاکی از اهمیت امر ولایت و روشنگری آن برای مردم در نزد حضرت داشته‌است. و از طرفی بیانگر وجود انحراف عقیدتی در مردم پس از رحلت پیامبر اکرم (صلی الله علیه و آله) در باب ولایت و زعامت امت می‌باشد که حضرت در صدد رفع این انحراف عقیدتی در مردم بوده‌اند.

انتخاب نامه‌ها به عنوان داده در این پژوهش از این روست که «نامه‌ها بیش از خطبه‌ها نگرش و سطح فکری و دیدگاه‌های صاحب خود را نشان می‌دهند و در این امر گویاتر و صادق‌تر هستند از طرفی نامه‌ها اسنادی ثبت شده‌اند و نقل روایت‌های مختلف در خصوص یک نامه به ندرت امکان‌پذیر است» (قمیحه، ۱۹۸۶: ۱۳). بی تردید کاربست یک روش متن‌کاوی روشمند و علمی همچون تحلیل محتوای کیفی بر روی این نامه‌ها نتایج علمی و قابل اعتمادی را در پی دارد. روش تحلیل محتوای کیفی یکی از روش‌های متن‌کاوی علمی می‌باشد که پژوهشگران در این مقاله با استفاده از آن و کاربست نرم افزار MAXQDA فراوانی مقوله‌های مختلف را در نامه‌های امام به مردم بررسی و با تحلیل دقیق مسئله ولایت به تبیین جایگاه ولایت در مبانی نظری حضرت پرداخته و مضامین ویژه و مورد توجه ایشان را در

این خصوص بررسی نموده‌اند. پژوهش حاضر بر آن است که به پرسش‌های زیر پاسخ دهد:

- ۱- «تبیین ولایت» چه سهمی را در مضامین نامه‌های امام علی (علیه السلام) به مردم به خود اختصاص داده است؟
- ۲- چه مضامین و محتوایی در خصوص ولایت مورد توجه امام علی (علیه السلام) بوده است و کاربرد این مضامین در هر بافت خاص چگونه است؟

۲-۱. پیشینه پژوهش

پژوهشگران بسیاری در زمینه ولایت مطالعه و تحقیق نموده‌اند و کتب مختلفی در این زمینه به نگارش درآمده‌است که برای نمونه می‌توان به کتاب‌های «ولایت در قرآن» از عبدالله جوادی آملی و کتاب «ولایت و دیانت» از مهدی هادوی تهرانی اشاره کرد و از میان مقالات می‌توان دو مقاله «جایگاه و نقش ولایت و رهبری در اسلام» از عبدالله ابراهیم زاده آملی و «جایگاه و نقش سازنده ولایت» از نبی‌الله ابراهیم زاده را ذکر کرد. در منابعی که از مباحث کلام امام علی (علیه السلام) برگرفته شده‌است، پژوهش قابل‌ذکری که با روش‌های متن‌کاوی علمی چون روش تحلیل محتوای کیفی به مسئله ولایت پرداخته باشد وجود ندارد. در زمینه تحلیل محتوای نهج‌البلاغه می‌توان به مقاله «غم و شادی در نهج‌البلاغه با روش تحلیل محتوا» از اعظم مرادی و پایان‌نامه «تحلیل محتوای نهج‌البلاغه با تأکید بر مفاهیم ارتباطی» نوشته مهدخت بروجردی علوی اشاره کرد. اما در رابطه با تحلیل محتوای نامه‌های امام علی (علیه السلام) می‌توان به مقاله «مدیریت عمومی مبتنی بر نهج‌البلاغه» از علی نقی امیری و مقاله «تدوین الگوی توسعه و پیشرفت در پرتو رهنمودهای امام علی» از علی اصغر سعدآبادی و علی اصغر پورعزت اشاره کرد. بنابراین براساس جستجوهای صورت‌گرفته هیچ پژوهشی در خصوص ولایت از دیدگاه حضرت از خلال نامه‌های امام علی (علیه السلام) به مردم و بر اساس الگوی تحلیل محتوای کیفی صورت نگرفته‌است.

۳-۱. ضرورت پژوهش

پس از رحلت پیامبر (صلی الله علیه و آله) با انکار مسأله جانشینی منتصب الهی پس از رسول خدا (صلی الله علیه و آله) نظام سیاسی تازه تاسیس اسلام با چالش اندیشه‌ای-سیاسی مواجه شد و مبانی نظری سیره نبوی در تبیین حکومت اسلامی به مسیری دیگر کشیده‌شد. امام علی (علیه السلام) در این زمان برای حفظ وحدت و انسجام اجتماعی سکوت اختیار کردند اما بعد از رسیدن به حکومت با تلاشی وافر به تبیین ولایت پرداختند تا در آن شرایط برخی از ناآگاهان سکوت ۲۵ ساله‌ی حضرت را به مثابه پذیرش خلافت خلفای سه‌گانه‌ی پیشین در نزد حضرت نپندارند. ایشان در این راه از رسانه‌های گروهی عصر خویش (نامه و خطابه) بهره بردند. بررسی

این موضوع که حضرت چگونه و با چه روش‌هایی به تبیین این امر برای مردم پرداخته‌اند امری است ضروری و بایسته پژوهش؛ چرا که تبیین این امر و تصحیح نگرش مردم، شیوه و روش خاصی را می‌طلبیده است که تبیین آن با استفاده از روش متن‌کاوی علمی از خلال کلام ایشان به ویژه آن قسمت از کلام ایشان که از حیث سند و تحقیق مورد اعتباریابی واقع شده، می‌تواند موجب درک و دریافت عمیق در این موضوع باشد.

۲. بحث

۱-۲. ادبیات و مبانی نظری تحقیق (تعریف مفاهیم)

۱-۱-۲. ولایت

ولایت واژه‌ای عربی است که از کلمه « ولی » به سکون لام به معنای قرب و نزدیکی آمده است. (الفیومی، ۱۴۱۴: ۶۷۲ / ۲). این قرب افزون بر قرب مادی، قرب معنوی را نیز شامل می‌شود (مطهری، ۱۳۷۰: ۷). این واژه در هیئت‌های مختلف به فتح و کسر در معانی حب و دوستی، نصرت و یاری، متابعت و پیروی و نیز سرپرستی استعمال شده که وجه مشترک همه معانی همان قرب معنوی است (جوادی آملی، ۱۳۸۹: ۱۲۲). طریحی در مجمع‌البحرین می‌گوید: «ولایت با فتحه به معنای محبت، و با کسره به معنای تولیت و سلطنت است والی کسی را گویند که زمام امور دیگری را به دست خود گیرد و عهده‌دار آن گردد» (الطریحی، ۱۳۷۵: ۴۵۵/۱). جوهری در صحاح می‌گوید: « هر کس کار دیگری را بر عهده گیرد، ولی اوست» (جوهری، ۱۴۰۴: ۵/۶).

بنابراین هرگاه «ولی» در ارتباط با تدبیر امور اجتماعی مطرح شود، مراد همان، زعامت و رهبری است. پیش شرط این مقام، عصمت و طهارت باطن و برخورداری از علم لدنی و سعه صدر است. از دیدگاه شیعه کسی می‌تواند «امام» جامعه اسلامی گردد که دارای این ولایت کلیه الهیه باشد و یا این که مأذون از طرف او باشد و إلاً غاصب محسوب می‌شود (ابراهیم زاده، ۱۳۸۱: ۲۱۴). انسان کامل صاحب ولایت کلیه است این ولایت که اقتدار نفس بر تصرف در ماده کائنات است ولایت تکوینی است (حسن زاده آملی، ۱۳۸۳: ۵۷). ولی حق کسی است که به سبب بیشترین نزدیکی با پروردگار، حضرت حق بیشترین انعکاس را در وجود او یافته‌است از این رو او هم نماینده خداوند است هم نمایاننده او. مفهوم امامت از نظر شیعیان شامل ولایت معنوی و حکومت سیاسی است که از هم قابل تفکیک نیستند ولایت معنوی که همان ولایت حقیقی و الهی است به دو قسم ولایت عام و ولایت خاص تقسیم می‌شود ولایت عام شامل

مومنان و صالحان است و ولایت خاص نخست مخصوص حضرت حق و سپس به پیامبر و اهل بیت (علیهم السلام) او اختصاص می‌یابد این نوع ولایت، محبت، قرب، امامت، زعامت و تصرف تکوینی و معنوی را نیز شامل می‌شود (منصوری لاریجانی، ۱۳۹۰: ۱۹-۱۷).

امامت و ولایت مُلکی به معنای سیاست امور مسلمانان و تدبیر کشورهای آنان امری است تشریحی، نه تکوینی؛ نیز اعتباری است، نه حقیقی، از این رو هم قابل جعل است و هم قابل غصب؛ چه این که در غدیر خم جعل و در سقیفه بنی‌ساعده غصب شد. نموداری از چنین ولایت مُلکی به معنای والی امور مسلمانان و پیشوای جامعه اسلامی قرار گرفتن برای معصوم علاوه بر ولایت ملکوتی در زمان حضور و ظهورش و برای نائبان خاص و یا عامش در زمان غیبت از راه دلایل عقلی و نقلی قابل اثبات می‌باشد (ابراهیم زاده، ۱۳۸۱: ۲۱۲-۲۲۹).

۱-۳. نامه‌های امام‌علی (علیه السلام) به مردم

نامه‌های امام‌علی (علیه السلام) در کتب معتبری چون نهج‌البلاغه، نهج‌السعادة فی مستدرک نهج‌البلاغه، انساب‌الاشراف و منابع دیگر گردآوری شده‌اند. نامه‌های امام‌علی به مردم شهرهای تحت حکومت ایشان شامل ۱۴ نامه است که نامه‌های امام‌علی به مردم شهر کوفه با ۷ عدد بیشترین تعداد و بقیه نامه‌های ایشان به مردم شهرهای مدائن، مدینه، مصر، بصره و یا به صورت کلی نوشته شده‌است و نامه ۱۵۶ نهج‌السعادة به مسلمانان یکی از طولانی‌ترین نامه‌های امام‌علی در میان این نامه‌ها بوده و بیشترین مضمون را به خود اختصاص داده‌است. این نامه‌ها بعد از اعتباریابی که بر اساس صحت سند و قدمت آن و کثرت عبارت در منابع متعدد و در نهایت تأکید شارحان و مستندنویسان نهج‌البلاغه انجام شده است به عنوان داده‌های این پژوهش گردآوری و تقسیم‌بندی شده‌اند.

۲-۲. روش تحقیق (روش تحلیل محتوای کیفی)

تفکر بنیادی تحلیل محتوا عبارت است از قراردادن اجزای یک متن «کلمات، جملات، پاراگراف‌ها و امثالهم برحسب واحدهایی که انتخاب می‌شوند» در مقولات (مومنی‌راد و دیگران، ۱۳۹۲: ۱۹۱). تحلیل محتوا به طور بالقوه یکی از مهم‌ترین تکنیک‌های پژوهشی در علوم اجتماعی است که در پی شناخت داده‌ها به منزله پدیده‌های نمادین است و بدون اخلاص بر واقعیت اجتماعی به تحلیل آن‌ها می‌پردازد (کرپیندورف، ۱۳۸۳: ۷).

تحلیل محتوای کیفی، یکی از روش‌های تحقیق است که برای تحلیل داده‌های متنی، کاربردی

فراوان دارد. از دیگر مواردی که می‌توان در آن‌ها از این روش سودجست مردم‌نگاری، نظریه بنیادی، پدیدارشناسی و تحقیقات تاریخی است. تحلیل محتوای کیفی تمرکز بر مشخصات زبان به منزله وسیله ارتباطی برای بدست آوردن معنا و محتوای متن دارد (ایمان و نوشادی، ۱۳۹۰: ۱۸). رویکردهای تحلیلی محتوای کیفی به سه دسته مجزا تقسیم می‌شود. این رویکردها شامل رویکردهای عرفی یا قراردادی^۱، جهت‌دار و تجمعی یا تلخیصی می‌باشد. (مهرداد و دیگران، ۱۳۹۵: ۴۶)

با توجه به اتخاذ رویکرد عرفی در پژوهش حاضر به شرح این رویکرد اکتفا می‌شود: به طور کلی تحلیل محتوای عرفی در طرح‌های مطالعاتی که هدفش توصیف پدیده است، به کار می‌رود. محققان از به کار بردن طبقات از پیش تشکیل شده پرهیز می‌کنند و در عوض اجازه می‌دهند تا طبقات و نام آن‌ها از داده‌ها جریان یابد. محققان خودشان را در داده‌ها غوطه‌ور می‌کنند برای این که بصیرت‌های جدید بتوانند استخراج گردد. این امر به عنوان توسعه طبقه استقرایی^۲ هم توصیف می‌گردد. بسیاری از روش‌های کیفی از این رویکرد اولیه برای طرح مطالعاتی خود استفاده می‌کنند (مهرداد و دیگران، ۱۳۹۵: ۴۶).

محقق بر اساس ادراک و فهم خود از متن مورد مطالعه، نوشتن تحلیل اولیه را می‌آغازد و این کار ادامه می‌یابد تا پیش‌زمینه‌هایی برای ظهور رموزها آغاز شود. این عمل اغلب موجب می‌شود که طرح‌ریزی رموزها از متن ظهور یابد و سپس براساسها و شباهت‌ها تفاوت بندی شوند. این مقوله‌بندی از سازمان‌دهی و گروه‌بندی کردن رموزها به صورت خوشه‌های معنادار^۳ دسته‌بندی می‌شود.^۴ بسته به کیفیت ارتباط بین زیرمقوله‌ها، محقق می‌تواند با ترکیب و سازمان‌دهی این زیرمقوله‌ها، آن‌ها را به شمار کمتری از دسته‌بندی (مقوله) تبدیل کند. نمودار درختی می‌تواند برای سازمان‌دهی کردن این مقوله‌ها به صورت یک ساختار سلسله مراتبی استفاده شود.^۵ در مرحله بعدی تعاریفی برای هر مقوله و زیرمقوله و رمز صورت می‌گیرد. بسته به هدف تحقیق، محققان تصمیم می‌گیرند ارتباطی بین مقوله‌ها و زیرمقوله‌های بیشتر براساس موافقت بین خود، پیشینه موضوع یا سلسله مراتب بین داده‌ها مشخص کنند (ایمان و نوشادی، ۱۳۹۰: ۲۱).

1 - conventional

2 - Inductive category development

3 - Meaningful Clusters.

4 - A. Coffey, P. Atkinson, Making Sense of Qualitative Data. Complementar Research strategies

5 - Ibid

از مزایای استفاده از رویکرد عرفی در تحلیل محتوای کیفی، بدست آوردن مستقیم اطلاعات از شرکت‌کنندگان مطالعه بدون تحمیل طبقات از پیش تصور شده و یا دیدگاه‌های نظریه‌ای قبلی است (مهرداد و دیگران، ۱۳۹۵: ۴۷).

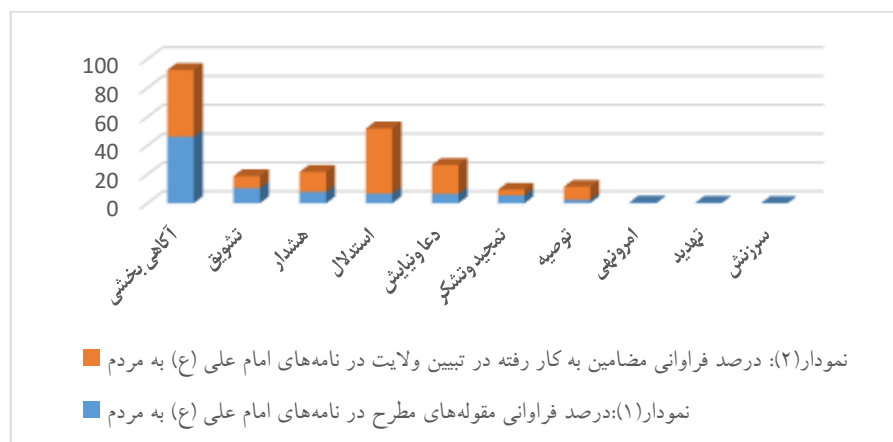
۲-۳. تحلیل محتوای کیفی نامه‌های امام علی (علیه السلام) به مردم

در این قسمت برای دستیابی به مضامین از روش‌هایی که برای شناسایی مضامین از کتاب برنارد و ریان (Bernard و Ryan) تعیین گردیده است استفاده شده است که عبارتند از: (۱) تکرارها (۲) داده‌های مفقودی (۳) تشبیه‌ها و استعاره‌ها (۴) نوع‌شناسی‌های مکنون (۵) فهرست واژه‌ها و کلمات کلیدی متن (۶) فن‌هم‌نشینی کلمات^۱. بعد از اتمام کار کدگذاری، ضریب قابلیت اعتماد آن با فرمول هولستی به دست آمد. آن‌گاه مقوله‌ها و زیرمقوله‌ها به وسیله رسم جداول، شمارش و کمی‌سازی شده و فراوانی هر یک محاسبه و بعد از برآورد دقیق فراوانی مقوله‌ها و زیرمقوله‌ها نوبت به تحلیل کیفی آن‌ها رسید. در این قسمت با غوطه‌ور شدن در مضامین مطرح در هر مقوله یا زیرمقوله، مضامین دوباره به دسته‌های مختلف تقسیم شده و به بررسی پیام‌های حاصل از بسامد بالای یک مضمون یا چند مضمون پرداخته شد. در این قسمت نمودهای زبانی همچون تأکیدات، تشبیهات و ... به عرصه‌ی تحلیل گذاشته شده و همراه با فراوانی مضامین به آن‌ها نیز توجه شد. بعد از کدگذاری کل داده‌ها یعنی کل نامه‌های امام علی (علیه السلام) به مردم در نرم افزار MAXQDA به ۴۵۹ کد «مضمون» شناسایی شد که بر اساس اشتراکاتی که با یکدیگر داشتند تحت عنوان مقوله‌های مختلف تقسیم‌بندی شدند. این مقوله‌ها صرف نظر از دو مقوله‌ی «درودها و خطابها» و «حمد و ستایش خداوند» که جزو انکارناپذیر مضامین نامه‌های عصر امام (علیه السلام) می‌باشند، همان روش‌های تربیتی اسلام در تحقق عدالت اجتماعی هستند که با توجه به ناظر بودن آنها به ابعاد سه‌گانه اعمال انسان شناخت، انگیزه، رفتار به سه بخش کلی تقسیم می‌شوند. روش‌های ناظر به ایجاد یا تقویت شناخت که عبارتند از: روش‌های آگاهی‌بخشی، توصیه، استدلال و.. روش‌های ناظر به ایجاد یا تقویت انگیزه یعنی روش‌های تشویق و تهدید، هشدار، تمجید و روش‌های ناظر به رفتار که امر به معروف و نهی از منکر و نیایش هستند (یوسف‌زاده وفایی، رهنمایی، ۱۳۹۴: ۷۷). در مورد مسئله تبیین ولایت از میان ۱۰ مقوله مطرح در نامه‌های امام به مردم حضرت، در ۷ مقوله که از پر مضمون‌ترین مقوله‌ها هستند معادل ۷۰ درصد از کل مقوله‌ها به تبیین مسئله ولایت پرداخته‌اند که این

۱- (Ryan & Bernard, 2003) به نقل از شیخ زاده، ۱۳۹۳: ۱۳-۳۴ قابل دسترس در سایت <http://sheikhzadeh.blog.ir/page/research> آخرین بازنگری ۱۳۹۵/۲/۲.

موضوع نشان از جایگاه و اهمیت مسئله ولایت از دیدگاه و مبانی نظری آن حضرت دارد. می‌توان گفت وجه اشتراک اکثر مقوله‌های مطرح در نامه‌های امام به مردم مسئله تبیین ولایت است و حضرت به هیچ قضیه‌ای چون قضیه تبیین ولایت بها نداده‌اند. اما حضرت در مقوله‌های **امرونی، تهدید و سرزنش** که هرکدام کمتر از یک درصد از مضامین نامه‌های امام را به خود اختصاص داده‌اند به تبیین ولایت پرداخته‌اند که این موضوع نشانگر این است که ایشان در تبیین مسئله ولایت از هرگونه تحکم و سلطه‌طلبی دور جسته و برای تبیین این موضوع بیشتر از روش‌هایی که منجر به ایجاد یا افزایش شناخت در فراگیر است مانند روش‌های آگاهی‌بخشی و استدلال بهره جسته‌اند. نمودار تبیین مسئله ولایت در نامه‌های امام به مردم در زیر قابل مشاهده است در این نمودار فراوانی مضامین به کاررفته در تبیین ولایت در هریک از مقوله‌های مطرح در نامه‌های امام علی (علیه السلام) به مردم قابل مشاهده است.

مقوله آگاهی‌بخشی: اولین مقوله از حیث فراوانی در نامه‌های امام به مردم مقوله آگاهی‌بخشی است که دارای سه زیرمقوله روشنگری در خصوص ولایت، افشاگری سیاسی در خصوص دشمنان و تبیین سبک زندگی پرهیزگاران است که در این میان زیرمقوله روشنگری در خصوص ولایت با داشتن بالاترین فراوانی مضمون یعنی ۴۶/۲۶ درصد از مضامین، اولین جایگاه را در این مقوله به خود اختصاص داده است. در پژوهش حاضر، این مضامین به سه دسته کلی تقسیم بندی شده‌اند. در جدول زیر عناوین کلی و فراوانی آنها ذکر شده است:

جدول ۱

مضمون	فراوانی
بیان شایستگی خود و اهل بیت <small>علیهم السلام</small> بر ولایت و اختصاص داشتن ولایت به اهل بیت <small>علیهم السلام</small> و لا غیر	۳۴
اهمیت سپرده شدن ولایت به امام هدایتگر و پیامدهای رویگردانی از آن	۱۱
علت تأخیر در ولایت حضرت و سکوت ۲۵ ساله ایشان	۸

بیان شایستگی خود و اهل بیت علیهم السلام بر ولایت و اختصاص داشتن ولایت به اهل بیت علیهم السلام و لا غیر

جدول ۲

مضمون	شاهد	نام سند	فراوانی
یادآوری عهد و وصیت نبی <small>صلی الله علیه و آله</small> با حضرت	إِنَّ عِنْدِي مِنَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ عَهْدًا، وَلَهُ إِلَىٰ وَصِيَّةٌ	نامه ۱۵۶ نهج السعادة به مسلمانان	۱
یادآوری ماجرای تعیین اُسامه به عنوان فرمانده سپاه توسط پیامبر <small>صلی الله علیه و آله</small>	وما زال النبي إلى أن فاضت نفسه يقول: (أَفْذُوا جَيْشَ أُسَامَةَ، أَفْذُوا جَيْشَ أُسَامَةَ)		۱
بیعت مردم با حضرت براساس کتاب و سنت بوده و داوطلبانه و بدون اجبار	تبايعوني فأبيت عليكم وأبيتم علي، فقبضت يدي فبسطتموها، وبسطتها فمددتموها ثم تداكتم علي تذاك الأبل الهيم علي حياظها يوم ورودها حتى ظننت أنكم قاتلي وأن بعضكم قاتل بعض، حتى انقطعت النعل وسقط الرداء، وطئ الضعيف وبلغ من سرور الناس ببيعتهم إياي أن حمل إليها الصغير وهدج إليها الكبير وتحامل إليها العليل وحسرت لها الكعاب		۷

«تبيين ولایت» درون مایه‌ی نامه‌های امام علی علیه السلام به مردم
براساس روش تحلیل محتوای کیفی

		فبايعتم على كتاب الله وسنة نبيه صلى الله عليه وآله دعوت الناس إلى بيعتي فمن بايعني طائعا قبلت منه، ومن أبى تركته	
۶		وأبى أن يبايعهم يزيد بن الحارث البشكري، فقال: (اتقيا الله،.. فلا تكلفونا أن نُصدِّق المُدعى ونقضى على الغائب، أما يميني فشغلها على بن أبى طالب ببيعتي إياه وهذه شمالي فارغة فخذها إن شئتما). فحُقق حتى ماتَ رحمه الله.	بيان ابای مردم از بیعت شکنی با حضرت در برابر اجبار مخالفان و احتجاج مردم با مخالفان
		وقامَ عبدُ الله بن حكيم التميمي فقال: (يا طلحة هل تعرفُ هذا الكتاب قال: نعم هذا كتابي إلى: قال: اقرأه على. فإذا فيه عيبُ عثمان، ودعاؤه إلى قتله فسيرهه من البصرة وأخذوا عملي عثمان بن حنيف غدرًا فمَثَلوا به كلَّ المَثَلِ،	
		فقام عمران بن حصين الخزاعي صاحب رسول الله ﷺ وقال: (يا هذان لا تخرجانا ببيعتكما من طاعة على ولا تحملانا على نقض بيعته فإنها لله رضى..... فهما به ثم كفا عنه	
۶	نامه ۹ نهج السعادة به مردم مدائن	وخصَّ به من أحبَّه من خلقه، قبعث إليهم محمداً فعلمهم الكتاب والحكمة، إكراماً وتفضلاً لهذه الأمة وأدبهم لكي يهتدوا، وجمَّعهم لئلا يتفرقوا، ووقفهم لئلا يجوروا.	بيان انتخاب پیامبر ﷺ از سوی خداوند برای تبلیغ دین اسلام و فلسفه دین اسلام
۶	نامه ۱ نهج البلاغه به مردم کوفه	أما بعدُ فإنِّي أُخبرُكم عن أمرِ عُثمانَ حتَّى يكونَ سَمْعُهُ كَعبانِهِ. انَّ النَّاسَ طَعَنُوا عَلِيَّه فَكُنْتُ رَجُلًا مِنَ الْمُهَاجِرِينَ أَكْثَرَ اسْتِعْتَابَهُ وَأَقْلَ عِتَابَهُ ثم ولوا، بعدهما الثالث فأحدث أحداثاً ووجدت الامه عليه فعلاً فانفقوا عليه ثم تقموا منه فغيروا وأما أمر عثمان .. خذله أهل بدر. وقتله أهل	برائت از قتل عثمان
	نامه ۱۵۶		

	نهج السعادة به مسلمانان	مصر، والله ما أمرت ولا نهيت، ولو أننى أمرت كنتُ قاتلاً، ولو أننى نهيت كنت ناصراً، وكان الامر لا ينفعُ فيه العيان، ولا يشفى ، والله ما يلزمنى فى دم عثمان تهمة ما كنت إلا رجلاً من المسلمين المهاجرين فى بيتى فلما قتلتموه أتيتمنى	
۱		فقلتما: (إذهب بنا إلى هذا الرجل فإننا لا نستطيع قتله إلا بك، لَمَا تعلم أنه سير أباً ذر رحمته الله، وقتق عماراً.. فقلت: كل هذا قد علمت ولا أرى قتله يومى هذا	جلوگیری حضرت از قتل عثمان
۲	نامه ۱ نهج البلاغه به مردم كوفه	ثم إن بعضَ المسلمين أقاموا بعده رجُلين رضوا بهديهما وسيرتهما، فأقاما ما شاء الله ثم توفاهما الله عزَّوجلَّ، ثم ولّوا، بعدهما الثالث فأحدث أحداثاً،	انتخاب خلفا توسط مردم صورت گرفت نه خدا آن هم توسط بعضی از مردم
۱		إن بعضَ المسلمين أقاموا بعده رجُلين رضوا بهديهما وسيرتهما،	برخی مردم فقط از دو خلیفه اول راضی بودند
۳		وترك كتاب الله وأهل بيته إمامين لا يختلفان وأخوين لا يتخاذلان ومجتمعين لا يتفرقان	یادآوری سخن پیامبر ﷺ در مورد عترت (اهل بیت) وقرآن

مضامین این بخش که در راستای استحکام ولایت بیان شده اند عبارتند از: بیان شایستگی خود و اهل بیت بر ولایت، بیعت همگانی، داوطلبانه و مشتاقانه مردم با حضرت، رد شایعه قتل عثمان و یادآوری عهد و وصیت نبی ﷺ در خصوص ولایت حضرت و سخن پیامبر ﷺ در به جای گذاشتن دو نعمت قرآن و عترت (اهل بیت علیهم السلام) و یادآوری ماجرای تعیین اسامه به عنوان فرمانده سپاه توسط پیامبر ﷺ. با توجه به فراوانی بالای مضمون بیعت داوطلبانه مردم که با اختصاص ۱۳ مضمون بیشترین سهم را در مضامین این بخش دارد این نکته قابل ارزیابی است که در دیدگاه و مبانی نظری حضرت ولایت مِلکی تنها زمانی امکان پذیر است که مورد پذیرش مردم واقع شده باشد. حضرت برای استحکام

هرچه بیشتر ولایت خود از ادله‌ی خود مردم برای بیعت با حضرت بهره می‌جویند و از زبان مردم برای مردم سخن می‌گویند به این ترتیب که موضع‌گیری‌های مردم در برابر اجبار مخالفان بر بیعت‌شکنی با حضرت را بیان می‌کنند که بیشترین اطناب در این مضامین به چشم می‌خورد اطناب در این قسمت به حدی است که نوعی روایت داستان و گفتگو در مضامین دیده می‌شود. حضرت در این قسمت از هر ابزاری برای وضوح هرچه بیشتر مضامین خود استفاده نموده‌اند؛ برای مثال برای بیان چگونگی اشتیاق مردم برای بیعت با حضرت از تشبیه تمثیل بهره گرفته‌اند و در مضمون «وَبَسَطْتُهُمْ فَمَدُّهُمْ هَاطُمٌ تَدَاكُكُمُ عَلَى تَدَاكُ الْاَبْلِ اَلِهَيْمِ عَلَى حَيَاظِهَا» اشتیاق مردم به بیعت را به اشتیاق شتران تشنه به آب تشبیه نموده‌اند و با آوردن مضمون‌های بعدی در وضوح هرچه بیشتر مضمون کوشیده‌اند.

حضرت در بیان شرایط اولی الامر (امام) به انتخاب وی از سوی خداوند نه از سوی مردم اشاره دارد برای بیان این موضوع ابتدا به بیان انتخاب پیامبر ﷺ از سوی خداوند برای تبلیغ دین اسلام و فلسفه دین اسلام می‌پردازند و از عبارت «خَصَّ بِهِ مِنْ آجِبَةٍ مِنْ خَلْقِهِ: به معنی تبلیغ دین اسلام را به هرکس از بندگانش که بخواهد اختصاص داد» بهره می‌جویند. حضرت در این بیان خود به تبیین شرایط امام که از شروط آن انتخاب از سوی خداوند است اشاره دارد و با یادآوری سخن پیامبر ﷺ در به جای گذاشتن دو نعمت قرآن و عترت (اهل بیت علیهم السلام) ولایت امت را به اهل بیت علیهم السلام اختصاص می‌دهند.

اهمیت سپرده شدن ولایت به امام هدایتگر و بیان پیامدهای رویگردانی از آن

نکته قابل توجه در این قسمت تقابل و هم‌نشینی کلمات در مضمون «وَاعْلَمُوا أَنَّهُ لَا يَسْتَوِي إِمَامٌ اَلْهُدَى وَإِمَامٌ اَلرَّدَى، وَوَصَى اَلنَّبِيُّ وَعَدُوَّهُ» است که از آن چنین بدست می‌آید که امام الهدی همان وصی النبی می‌باشد حضرت از میان القاب و نام‌های منتسب به خود لقب «وصی النبی» را به کار گرفته است تا یادآور «حدیث یوم الدار»^۷ باشد از طرفی واژه «وصی» یکی از القاب امام به شمار می‌رود که در نظم و نثر آن زمان فراوان به چشم می‌خورد. ابن ابی الحدید در این فصل، اشعار زیادی نقل کرده که در آن‌ها،

۷- شرح این حدیث به طور خلاصه چنین است که پیامبر ﷺ در سال سوم بعثت مأمور شد که دعوت مخفیانه خود را در مورد اسلام آشکار سازد بعد از دعوت پیامبر ﷺ به دین اسلام و درخواست یاری هیچ کس تمایلی به این امر نشان نداد جز علی (علیه السلام) که از همه کوچک‌تر بود. پیامبر ﷺ دست برگردن علی (علیه السلام) نهاد و فرمود: «این برادر من و وصی من در میان شماست سخنش را گوش فرادهید و فرمانش را اطاعت کنید». این حدیث به قدر کافی گویاست و از نظر سند بسیاری از دانشمندان اهل سنت همچون ابن جریر، ابن ابی حاتم، ابن مردویه، ابونعیم، بیهقی، ثعلبی، طبری، ابن اثیر، ابوالفداء و گروه دیگر آن را نقل کرده‌اند. ک: مکارم شیرازی، ۱۳۸۶: ۲۸۸)

شعرای عصر رسالت و پس از وی، امام علی (علیه السلام) را به عنوان وصی معرفی کرده‌اند (ابن ابی الحدید: ۱/۱۴۳-۱۵۰). در این قسمت امام به مردم گوشزد می‌کنند که با انتخاب خلفای پیشین به عنوان والی و تاخیر در ولایت حضرت در سنت رسول (صلی الله علیه و آله) به خطا رفته‌اند و با استفاده از «قسم، لام تأکید و قد تحقیق» به تأکید این مضمون افزوده‌اند. در ادامه ایشان پیامدهای زیان‌بار ولایت ظالمان و سفیهان را ذکر می‌کنند و مضمون «اهمیت سپرده شدن ولایت به امامی هدایتگر» را همراه با فعل تنبیه «اعلموا» وادات تأکید «إن» بیان می‌کنند.

جدول ۳

۲	نامه ۵۱ نهج السعادة به مصریان و محدثن ابوبکر	واعلموا أنه لا يستوى إمام الهدى وإمام الردى، ووصى النبي بوعده	بیان اهمیت سپرده شدن ولایت به امام هدایتگر نه گمراهان
۴		لكن أسفٌ يرینی وجزعٌ يعترینی من أن یلی هذه الامة فجازها وسفهاؤها فيتخذون مال الله دولا، وكتاب الله دخلاً والفاستقین حزبا والصالحین حزبا.	بیان پیامدهای ولایت فجار و سفیهان بر مردم
۲		ولو جعلتموها فی اهل بیت نبیکم لا کلتم من فوقکم و من تحت ارجلکم	اگر خلافت به اهل بیت علیه السلام سپرده شده بود خیر و برکت مردم را فرا گرفته بود
۱		قال: أما والله لئن أصبتم سنتکم لقد أخطأتم سنة نبیکم.	بیان بیراهه رفتن مردم در امر ولایت و سنت رسول صلی الله علیه و آله
۱		فيا لها من نعمة ما أعظمها إن لم تخرجوا منها إلى غيرها	جلوگیری از امامت حضرت باعث شد که نعمت بعثت پایمال شود

علت تاخیر در ولایت حضرت و سکوت ۲۵ ساله ایشان

جدول ۴

۱		، ویا لها من مصیبة ما أعظمها إن لم تؤمنوا بها وترغبوا عنه	ایمان نیاوردن به اسلام و رویگردانی از آن مصیبتی بزرگتر بود
۳		خشى القوم إن أنا وليت عليهم أن أخذ بأنفاسهم وأعرض فى حلوقهم ولا يكون لهم فى الأمر نصيب فأجمعوا على إجماع رجل واحد منهم حتى صرفوا الولاية	بیان ترس بعضی از قوم از ولایت حضرت به علت بی بهره ماندن از مادیات
۳		. فقلت: لست عليه حريصاً وإنما أطلب ميراث رسول الله صلى الله عليه وآله وحقه وأنّ ولاء أمته لى من بعده، وأنتم أحرص عليه منى إذ تحولون بينى وبينه، وتصرفون وجهى	بیان حرص و طمع مخالفان بر غصب ولایت و عدم حرص و ورزی حضرت بر آن
۱		فأتانى رهط يعرضون على النصر، منهم ابناسعيد والمقداد بن الاسود وأبو ذر الغفارى، وعمار بن ياسر، وسلمان و..	معرفی گروه یاریگر حضرت برای گرفتن حقشان (کمی یاران)

در این قسمت امام به بیان عللی که باعث تأخیر در ولایت ایشان شد می‌پردازند که عبارتند از: حرص و طمع مخالفان بر غصب خلافت و ترس آن‌ها از ولایت حضرت به علت بی بهره ماندن از مادیات و قلت یاران که حضرت با انتخاب واژه «رهط» از میان واژه‌های مترادف آن که «قوم» و «نفر» هستند به قلت یاوران خود اشاره نموده‌اند.^۱ از کاربرد این کلمه می‌توان به این نکته دست یافت که تنها اشخاصی که رابطه بسیار نزدیکی با حضرت داشتند به یاری او برخاستند که این موضوع گواه وجود انحراف عقیدتی مردم در خصوص ولایت پس از رحلت پیامبر ﷺ می‌باشد. در ادامه در جواب این سوال محتمل که اگر حق ولایت و زعامت امت از آن حضرت است چرا حضرت در این مدت طولانی سکوت

^۱ - هر سه لفظ «رهط، قوم، نفر» به معنی گروهی از مردان است که بین ۳ تا ۱۰ نفر هستند می‌باشد تمایز لفظ «رهط» در این است که بر کمی تعداد و رابطه بسیار نزدیک بین افراد گروه دلالت دارد تمایز لفظ «قوم» در این است که بر کثرت تعداد و عموم خویشاوندان دلالت دارد و تمایز لفظ «نفر» در این است که عموماً بر مردانی که به جنگ می‌روند دلالت دارد (بشری منال، ۲۰۱۶: حرف الراء) قابل دسترس در سایت <http://www.bayanelislam.net> آخرین بازنگری ۱۳۹۶/۱۰/۱۰

کردند مضمون

«فيا لها من نعمة ما أعظمها إن لم تخرجوا منها إلى غيرها، ويا لها من مصيبة ما أعظمها إن لم تؤمنوا بها

وترغبوا عنه»

به معنای چه بزرگ نعمتی بود نعمت بعثت اگر آن را از راه صحیح منحرف نمی کردند و به غیر اهلش نمی سپردند و چه بزرگ مصیبتی بود اگر به ان ایمان نمی آوردند و از آن روی می گرداندند را بیان می کنند و با استفاده از چهار اسلوب تعجب «یا لها من نعمة»، «ما اعظمها»، «یا لها من مصيبة» و «ما اعظمها» به صورت متوالی بر بزرگی نعمت بعثت و بزرگی مصیبت روگردانی از اسلام تاکید می کنند و با یکسان سازی سیاق بیانی این دو مضمون به زیبایی مضمون می افزایند.

مقوله تشویق: مقوله تشویق با اختصاص ۴۵/۱۰ درصد از مضامین نامه های امام به مردم در مرتبه دوم مقوله ها از حیث فراوانی قرار دارد از میان ۴۸ مضمون این مقوله ۴ مضمون معادل ۸/۳۳ درصد از مضامین این بخش در تبیین ولایت به کار رفته است.

جدول ۵

مضمون	شاهد	نام سند	فراوانی
تشویق به تقوا که همان حفظ پیامبر در اهل بیت <small>علیهم السلام</small> و خیرخواهی برای اولی الامر است : با این کار بهترین شکر و صبر را به جا آورده اید : با این کار بهترین جهاد را کرده اید : حفظ پیامبر <small>صلی الله علیه و آله</small> در اهل بیتش از هر عبادتی بالاتر است	يا عباد الله إن اتقیتم الله وحفظتم نبيکم فی اهل بيته فقد عبدتموه بأفضل ما عبد، و ذکرتموه بأفضل ما ذکر وأخذتم بأفضل الصبر والشکر، واجتهدتم بأفضل الاجتهاد وإن كان غيركم أطول منكم صلاةً وأكثر منكم صياماً فأتتم أتقى لله عز وجل منهم وأنصح لاولی الامر	نامه ۵۱ نهج السعادة به مصریان و محمد بن ابوبکر	۴

تبیین ولایت درون مایه های نامه های امام علی علیه السلام به مردم بر اساس روش تحلیل محتوای کیفی

نکته قابل توجه در این قسمت این است که با توجه به هم‌نشینی کلمه تقوا و حفظ نبی ﷺ در اهل بیت (فن هم‌نشینی کلمات یکی از راه‌های تشخیص مضمون در روش تحلیل محتوا می‌باشد) می‌توان به این نکته دست یافت که یکی از بزرگترین مصادیق تقوا در نزد حضرت حفظ جایگاه اهل بیت و اولی الامر و پذیرش ولایت آن‌هاست نمودار هم‌نشینی کلمات مذکور در زیر قابل مشاهده است.

حضرت در ۴ مضمون که هر یک دارای مبالغه‌ها و ادات تأکید بسیاری می‌باشند این موضوع را بیان کرده‌اند که آن مضامین عبارتند از: «ای بندگان خدا اگر تقوای خدا را در پیش گرفتید و پیامبران را در باب اهل بیتش حفظ و پاسداری کردید به تحقیق او را به بهترین شکل عبادت کرده‌اید و به بهترین شکل یاد کرده‌اید و بهترین صبر و شکر را در پیش گرفته‌اید و بهترین اجتهاد را داشته‌اید اگرچه دیگری نمازش از شما طولانی‌تر باشد و یا روزه‌اش از شما بیش‌تر باشد شما در صورت چنین کاری از آن دیگری برای خداوند پرهیزگارترید و برای اولی الامر خود خیرخواه‌ترید». همانطور که مشاهده می‌شود در تمامی این عبارات افعال تفضیل برای مبالغه بیشتر استفاده شده و مضمون انتهایی با قیاسی که بین این کار و نماز طولانی و روزه بیشتر انجام داده‌است جایگاه این عمل را بیشتر نشان داده‌است.

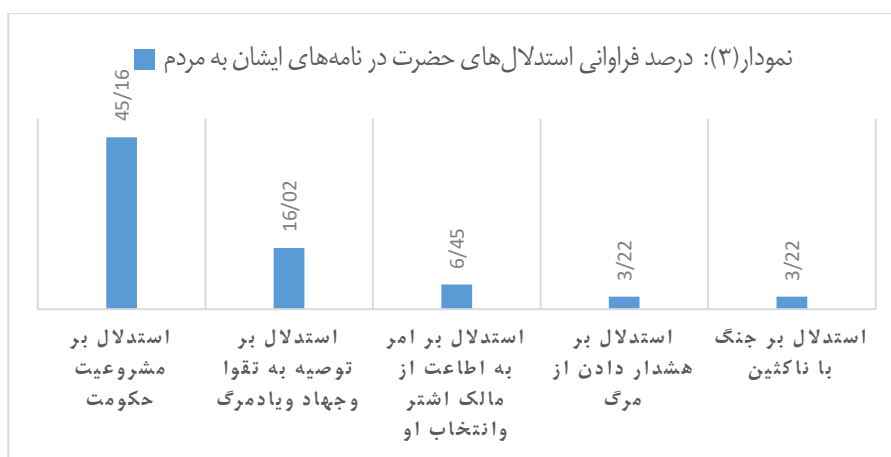
مقوله هشدار: مقوله هشدار با اختصاص ۷/۸۴ درصد از مضامین نامه‌های امام به مردم در مرتبه سوم مقوله‌ها از حیث فراوانی قرار دارد از میان ۳۶ مضمون به کار رفته در مقوله هشدار ۵ مضمون در تبیین ولایت به کار رفته است و این بدین معنا است که حضرت در ۱۳/۸۸ درصد مضامین این مقوله به این موضوع پرداخته‌اند.

جدول ۶

مضمون	شاهد	نام سند	فراوانی
هشدار به ولایت سفیهان که همراه با فساد و سلطه‌گری است که در صورت عدم جهاد و هدایت‌پذیری مردم سفیهان والی می‌شوند.	وهؤلاء الذین لو ولّوا علیکم لظهروا فیکم الفخر والتکبر والتسلط بالجبریة والفساد فی الارض وأنتم علی ما کان منکم من توکل وتخاذل... ألا تسخطون وتقمون أن ینازکم الولایة السفهاء البطاة عن الاسلام الجفاة فیه	نامه ۱۵۶ نهج السعاده به مسلمانان	۳
هشدار از ولایت وزعامت منافق بر امت	ولقد قال لی رسول الله ﷺ: (إنی لا أخاف علیکم مؤمناً ولا مشرکاً، أما المؤمن فیمنعه الله بإیمانہ، وأما المشرک فیحجزه الله عنکم بشرکہ، ولكنی أخاف علیکم المنافق یقول ما تعرفون، ویمعل ما تنکرون).		۲

در این قسمت حضرت مردم را در هشدار از سستی در جهاد به ولایت سفیهان که همراه با فساد و سلطه‌گری است هشدار داده‌اند و با استفاده از قید تأکید «لام تأکید» و بهره‌گیری از فعل ماضی که دلالت بر قطعیت دارد به تأکید مضمون افزوده‌اند. حضرت در جایی دیگر از ولایت منافقان بر امت پرهیز داده و این مضمون را با وارد کردن روایتی از پیامبر ﷺ تأکید نموده‌اند.

مقوله استدلال: مقوله استدلال با اختصاص ۶/۷۵ درصد از مضامین نامه‌های امام به مردم در جایگاه چهارم مقوله‌ها از حیث فراوانی قرار دارد که بیشترین فراوانی مضمون در استدلال بر اثبات مشروعیت حکومت و حق ولایت ایشان بر امت دیده می‌شود که بر اساس نمودار فراوانی استدلال‌های حضرت قابل مشاهده است.

ایشان در ۶ مضمون با دلایل مستدل از حق خود در ولایت امت دفاع کرده و در اثبات آن پافشاری نموده‌اند. استدلال‌های حضرت در این خصوص عبارتند از: استناد بر کلام نبی ﷺ مبنی بر اینکه «ولایت و امامت حق حضرت است اما اگر مردم نخواستند تأخیر در گرفتن آن براو عیب نیست» و همچنین سخن پیامبر ﷺ در روز غدیر که می‌فرمایند: «من کنت مولاه فهذا علی مولاه»، ذکر مسئله «عتق نار» و بیعت داوطلبانه و به اختیار و از روی شوق مردم و استدلال بر سخن خود قریش در برابر انصار مبنی بر اینکه ائمه از قریش هستند. حضرت در مضامین دیگری با استدلال‌های خود سعی در روشنگری در امر ولایت امت و بیان اشتباه مردم در روز سقیفه داشته‌اند که مضامین آن عبارتند از: بیان علت دست بازداشتن مردم از حضرت در روز سقیفه که به علت اجتماع بر خلیفه اول و فرار از رفتار عادلانه حضرت به سبب دنیاپرستی بوده و بیان علت بیعت خلیفه اول با خلیفه دوم و بیان علت گمان حضرت به اینکه خلیفه اول خلافت را به حضرت می‌سپارند و بیان علت عیب نبودن تأخیر حضرت در گرفتن حقشان که در این مورد از روایت نبی ﷺ استفاده نموده‌اند و برای سکوت خود در این موضع، ترس از بین رفتن اسلام و کمی یاران را به عنوان علت ذکر نموده‌اند.

جدول ۷

مضمون	شاهد	نام سند	فراوانی
استدلال برحق حضرت در ولایت امت: بیان کلام نبی ﷺ مبنی بر اینکه ولایت و امامت حق حضرت است اما اگر مردم در این مسئله دچار اختلاف شدند آنها را رها کند.	وقد كان رسول الله ﷺ عهداً إلى عهدا فقال: (يا بن أبي طالب لك ولأئمتي فإن أولئك في عافية وأجمعوا عليك بالرضا فقم بأمرهم، وإن اختلفوا عليك فدعهم وما هم فيه فإن الله سيجعل لك مخرجاً).	نامه ۱۵۶ نهج السعاده به مسلمانان	۲
استدلال بر اثبات حق ولایت خود بر امت وشایستگیشان بر این امر: مسئله عتق نار	وإنما حُجتي أنني ولي هذا الأمر من دون قريش، إن نبي الله صلى الله عليه وآله قال: (الولاء لمن أعتق) فجاء رسول الله صلى الله عليه وآله بعنق الرقاب من النار، وأعتقها من الرق، فكان للنبي صلى الله عليه وآله هذه الأمة. وكان لي بعده ما كان له.		۱
استدلال بر اثبات ولایت خود بر امت با استناد به حدیث غدیر	وجاز لي على بنى هاشم بقول النبي ﷺ يوم غدیر خم: (من كنت مولاه فعلى مولاه) إلا أن تدعى قريش فضلها على العرب بغير النبي ﷺ، فإن شاءوا فليقولوا ذلك		
استدلال بر مشروعیت حکومت: بیعت به اختیار مردم	وَ بَايَعِنِي النَّاسُ غَيْرَ مُسْتَكْرَهِينَ وَ لَا مُجْبَرِينَ بَلْ طَائِعِينَ مُخِيرِينَ	نامه ۱ نهج البلاغه به مردم کوفه	۳
	ثم جاؤني فبايعوني	نامه ۱۰ نهج السعاده به مردم مصر	
	ثم جاؤني كنتابع الخيل فبايعوني	نامه ۹ نهج السعاده به مردم مدائن	

براساس روش تحلیل محتوای کیفی «تبیین ولایت» درون مایه‌ی نامه‌های امام علی (علیه السلام) به مردم

۱	نامه ۱۵۶ نهج السعاده به مسلمانان	فقال قائلٌ قريش: (الائمة من قريش). فدفعوا الانصار عن دعوتها و منعوني حقي منها	استدلال به سخن قريش در برابر انصار برای دفاع از حق ولايت
۱		فلما رأيت راجعة من الناس قد رجعت عن الاسلام تدعو إلى محو دين محمد وملة إبراهيم (عليهما السلام) خشيت إن أنا لم أنصر الاسلام وأهله أرى فيه ثلماً وهدماً تكون المصيبة على فيه أعظم من فوت ولاية أموركم	بيان علت دست باز داشتن از ولايت: برای نابود نشدن اسلام
۱		نظرت فإذا ليس لي رافد ولا معي مساعد إلا أهل بيتي فضنت بهم عن الهلاك، فضننت بأهل بيتي عن الهلاك، فأغضبت عيني على القذى	استدلال به کمی یاران وترس حضرت از هلاک اهل بیت (علیهم السلام) خود بر تاخیر در گرفتن حق خود در ولايت
۱		إنما حقی على هذه الامة كرجلٍ له حق على قوم إلى أجلٍ معلوم، فإن أحسنوا وعجلوا له حقه قبله حامداً، وإن أخروه إلى أجله أخذ غير حامدٍ، وليس يعاب المرء بتأخير حقه، إنما يعاب من أخذ ما ليس له	استدلال به اینکه تاخیر من در گرفتن حقم عیب نیست: چرا که حق حضرت برامت مانند حق کسی است که تا مدت معلومی می‌تواند بر آن اقدام کند
۱	نامه ۱۵۶ نهج السعاده به مسلمانان	قال: فما صدكم عنه. قال: اجتماع الناس على أبي بكر	بيان علت دست باز داشتن مردم از امام در روز سقیفه: اجتماع بعضی مردم در سقیفه بر بیعت با خلیفه اول
۱		لو لا خاصة بيته وبين عمر، وأمر كانا رضيا بينهما	خلیفه اول به خاطر رابطه با خلیفه دوم وقول وقرار قبلی خلافت را به او سپرد
۱		ظننت أنه لا يعدله عني وقد سمع قول النبي ﷺ لبريدة الاسلمى - حين بعثني وخالدا بن الوليد إلى اليمن، وقال: إذا افترقتما	بيان علت گمان خود به اینکه حتما خلیفه اول خلافت را به حضرت میسپارد: چرا که سخن

		رسول ﷺ را درخصوص امام علی (علیه السلام) شنیده بود : چراکه مردم برتریهای حضرت را دیده و شنیده بودند
۱	فکل واحد.... حتى إذا احتضر قلت في نفسي ليس يعدل بهذا الامر عني للذي قد رأى مني في المواطن، وسمع من رسول الله ﷺ....	
۱	كانوا يسمعون وأنا أحاجُّ أبا بكر وأقول: يا معشر قريش أنا أحقُّ بهذا الامر منكم ما كان منكم من يقرأ القرآن ويعرف السنة ويدين بالله الحق	
۱	فخشى القوم إن أنا وليت عليهم أن أخذ بأنفاسهم وأعرض في حلوقهم ولا يكون لهم في الامر نصيب فأجمعوا على إجماع رجل واحد منهم حتى صرفوا الولاى عني إلى عثمان رجاء أن ينالوها ويتداولوها في ما بينهم، فبيناهم كذلك نادى مناد لا يدري من هو فأسمع أهل المدينة ليلةً بايعوا عثماناً فقال: يا ناعى الاسلام قم فابعه * قد مات عرف وبدا منكز ما لقريش لا على كعبها * من قدموا اليوم ومن أخرجوا إن علياً هو أولى به * منه فوآوه ولا تنكروا	بیان علت اینکه بعضی مردم باوجود علم به شایستگی و حق ولایت ایشان از ایشان چشم پوشیدند و ولایت را به اشخاص دیگری سپردند: چراکه از رفتار عادلانه حضرت برخورد می‌ترسیدند و میخواستند از این امر نصیبی به دست آورند (خودخواهی و امورمادی)

اطناب در این قسمت بسیار چشمگیر است به طوری که گونه ای از دیالوگ و داستان را می‌توان در مضامین مشاهده کرد که این اطناب بسیار به سبب حساسیت موضوع در دید حضرت و نیاز مردم به آگاهی و اقلع در مسئله ولایت است و همچنین به سبب مخاطب ایشان در این مضامین که عامه مردم هستند می‌باشد. حضرت در این مقوله در مضمون «بیان علت چشم پوشی مردم از ایشان باوجود علم به شایستگی ایشان» از شعر هم استفاده نموده‌اند تنها در این قسمت است که حضرت از روایات و آیات قرآن و شعر و گفتگو و داستان بهره برده‌اند و این نشان از اهمیت اقلع مردم در خصوص ولایت در نگرش حضرت دارد.

مقوله دعا و نیایش: این مقوله با اختصاص ۶/۵۳ درصد از مضامین نامه‌های امام به مردم در رتبه پنجم مقوله‌ها از حیث فراوانی قرار دارد از میان ۳۰ مضمون وارد در این مقوله ۶ مضمون معادل ۲۰ درصد از مضامین این مقوله در تبیین ولایت به کار رفته است که در جدول زیر قابل مشاهده است.

جدول ۸

مضمون	شاهد	نام سند	فراوانی
دعای خیر بر مردم کوفه	جزاهم من أهل مصر عن أهل بیت نبیهم أحسن ما یجزی العاملین بطاعته، والشاکرین لنعمته	نامه ۳۶ نهج السعاده به مردم کوفه	۱
دعا و صلوات بر محمد و آل محمد	وأسأله أن یصلی علی محمد وآله	نامه ۹ نهج السعاده به مردم کوفه	۱
	فمضی نبی الله صلی الله علیه وآله	نامه ۱۵۶ نهج السعاده به مسلمانان	۴
فمضی صلی الله علیه وآله			
دعای خیر: دوستی ما در راه دینمان باشد	جعل الله عزوجل مودتنا فی الدین		
دوست داشتنمان چون دوست داشتن متقین باشد	خلتنا ویاکم خلة المتقین		

از دعاهای خیر حضرت بر مردم مجاهد کوفه مضمون « جزاهم من أهل مصر عن أهل بیت نبیهم أحسن ما یجزی العاملین بطاعته، والشاکرین لنعمته» است که در آن حضرت پاداش مردم کوفه را مقید به قید «از سوی اهل بیت پیامبر ﷺ» می‌کند تا با این کار بازهم به موضوع ولایت اهل بیت که همان ولایت اولی الامر است اشاره داشته باشد و پرده غفلتی که زمان بر مردم فرا افکنده است را کنار بزند. از دیگر دعاهای حضرت دعای خیر بر شهیدان است که این دعاها عبارتند از: دعای خیر بر افزوده شدن به نیکی‌های آنها و بالا رفتن مقام آنها و گرفتن پاداش صابران و رحمت و بازهم بهترین پاداش از سوی اهل بیت پیامبر ﷺ. حضرت در بعضی از این مضامین عبارت دعایی خود را با دعا و صلوات بر محمد و

آل محمد (علیهم السلام) شروع نموده اند. اما تفاوت این مضامین با دیگر مضامین از حیث محتوا در تفاوت خواسته حضرت است که ایشان علاوه برای خواستن توفیق طاعت و عبادت از خداوند مودت در دین را از خدا مسئلت نموده و فرموده‌اند:

«جعل الله عزوجل مودتانی الدین» حضرت با این بیان خود اشاره لطیفی به آیه «قل لأستلکم علیه اجر الا المودة فی القربی»^۱ دارند، که به «آیه مودت» موسوم است و از آیاتی است که بر فضیلت اهل بیت پیامبر (علیهم السلام) و موقعیت ویژه آنان دلالت دارد. حضرت با آوردن صفت برای مصدر «خلّة» نوع این دوست داشتن را بیشتر آشکار نموده‌اند. ایشان علاوه بر اینکه از خدا می‌خواهند که دوستی‌شان در راه دین باشد از خداوند می‌خواهند که این دوست داشتن همچون دوست داشتن پرهیزگاران باشد.

مقوله تمجید و تشکر: این مقوله با اختصاص ۵/۴۴ درصد از مضامین نامه‌های امام به مردم در رتبه ششم مقوله‌ها از حیث فراوانی قرار دارد از میان ۲۵ مضمون وارد در این مقوله یک مضمون معادل ۴درصد از این مضامین در تبیین ولایت به کار رفته است.

جدول ۹

مضمون	شاهد	نام سند	فراوانی
تشکر از مردم کوفه	وَ جَزَاكُمُ اللَّهُ مِنْ أَهْلِ مِصْرٍ عَنْ أَهْلِ بَيْتِ نَبِيِّكُمْ أَحْسَنَ مَا يَجْزِي الْعَالَمِينَ بِطَاعَتِهِ وَ الشَّاكِرِينَ لِنِعْمَتِهِ	نامه ۲ نهج البلاغه به مردم کوفه	۱

نکته قابل توجه در این بخش نوع تشکر کردن حضرت از مردم کوفه می‌باشد ایشان می‌فرماید: خداوند شما را از طرف اهل بیت پیامبرتان به بهترین پاداش که یک اطاعت گزار می‌تواند بگیرد و یک شکر کننده بر نعمت می‌گیرد پاداش دهد. ایشان می‌توانستند بدون ذکر عبارت «از طرف اهل بیت (علیهم السلام)» نیز جمله را بیان کنند اما قید کردن این مضمون به سبب بیان اهمیت جایگاه اهل بیت و شناساندن آنان برای مردم می‌باشد.

مقوله توصیه: این مقوله با اختصاص ۲/۳۹ درصد از مضامین نامه‌های امام به مردم در رتبه هفتم مقوله‌ها از حیث فراوانی قرار دارد از میان ۱۱ مضمون وارد در این مقوله یک مضمون معادل ۹/۰۹ درصد

۱۰- روایات شیعه و سنی گویای آن است که منظور از «القربی» در این آیه، چهارنفر علی و فاطمه و حسن و حسین (علیهم السلام) است. و در برخی روایات به نه امام معصوم (علیهم السلام) پس از ایشان نیز تطبیق شده است که می‌توان گفت آن چهار نفر تنزیل و مصادیق زمان نزول آیه و آن نه امام تاویل و مصادیق آینده آیه بوده‌اند (بابایی، ۱۳۸۰: ۶۳).

از این مضامین در تبیین ولایت به کاررفته است.

جدول ۱۰

مضمون	شاهد	نام سند	فراوانی
توصیه به تقوا (مصدق تقوا در این بافت خاص با توجه به فن هم نشینی کلمات حفظ جایگاه اولی الامر «اهل بیت» است)	فَإِنِّي أُوصِيكُمْ بِتَقْوَى اللَّهِ فِي مَا أَنْتُمْ عَنْهُ مَسْئُولُونَ	نامه ۵۱ نهج السعاده به مصریان ومحمدبن ابوبکر	۱

همانطور که در مقوله تشویق ذکر شد حضرت در نامه ای که به مصریان ومحمدبن ابوبکر می نویسد مصداق تقوا را حفظ جایگاه اهل بیت و اولی الامر و پذیرش ولایت آنها می دانند در این نامه حضرت علاوه بر تشویق مردم به تقوا در جایی دیگر به این مورد توصیه کرده اند و مردم را در برابر این امر مسئول خوانده اند.

۳. نتیجه گیری

پژوهش در نامه های امام علی (علیه السلام) به مردم با روش تحلیل محتوای کیفی و کاربست نرم افزار MAXQDA این نتیجه را به دست می دهد که ولایت از جایگاه و اهمیت بالایی در دیدگاه و مبانی نظری حضرت برخوردار است چراکه ایشان از میان ۱۰ مقوله مطرح در نامه هایشان به مردم در ۷ مقوله که از پرمضمون ترین مقوله ها هستند معادل ۷۰ درصد از کل مقوله ها به تبیین مسئله ولایت پرداخته اند. می توان گفت وجه اشتراک اکثر مقوله های مطرح در نامه های امام به مردم تبیین ولایت است و حضرت به هیچ قضیه ای چون قضیه تبیین ولایت بها نداده اند. حضرت تنها در سه مقوله امرونهی، تهدید و سرزنش به تبیین ولایت پرداخته اند که همانطور که قبلا ذکر شد اولاً حضرت به طور کلی از استفاده از این روش ها در خطاب با مردم اجتناب ورزیده اند و در کل مضامین نامه های امام به مردم درصد فراوانی

مضامین این مقوله‌ها کمتر از ۱ درصد است که این موضوع بیانگر روحیه عدالت‌گرا و دور از استبداد و خودکامگی حضرت است ثانیاً حضرت در تبیین ولایت، روش‌های تحکمی و برتری جویانه چون روش امرونهی، تهدید و سرزنش را مناسب ندانسته‌اند و بیشتر از روش‌هایی که به ایجاد یا تقویت شناخت در مخاطب منجر شود بهره گرفته‌اند. چراکه حضرت در بیش از ۴۰ درصد از مضامین مقوله‌های آگاهی‌بخشی و استدلال به تبیین ولایت پرداخته‌اند. ایشان هیچگاه در این زمینه پا در عرصه اجبار نگذاشته‌اند و تنها با زبان منطق و استدلال، روشنگری، تشویق، هشدار و زبان دعا به تبیین ولایت پرداخته‌اند.

مضامین نامه‌های ایشان در مقوله آگاهی‌بخشی در خصوص ولایت عبارتند از: بیان شایستگی خود و اهل بیت بر ولایت و اختصاص داشتن ولایت به اهل بیت و لا غیر، اهمیت سپرده شدن ولایت به امام هدایتگر و پیامدهای رویگردانی از آن، علت تاخیر در ولایت حضرت و سکوت ۲۵ ساله ایشان. حضرت در این قسمت از هر ابزاری برای آشکارتر کردن مضامین خود استفاده نموده‌اند و از قیدهای تاکیدی در مضامینی که توجه بیشتری را می‌طلبد استفاده کرده‌اند. حضرت برای استحکام هرچه بیشتر ولایت خود از ادله‌ی خود مردم برای بیعت با حضرت بهره می‌جویند و از زبان خود مردم برای مردم سخن می‌گویند. در مقوله تشویق با توجه به هم‌نشینی کلمه تقوا و حفظ نبی (صلی الله علیه و آله) در اهل بیت می‌توان به این نکته دست یافت که یکی از بزرگترین مصادیق تقوا در نزد حضرت حفظ جایگاه اهل بیت و اولی الامر و پذیرش ولایت آن‌هاست. در مقوله هشدار حضرت مردم را از ولایت منافقان، سفیهان و ظالمان بر امت پرهیز می‌دهند. در مقوله استدلال بیشترین فراوانی مضمون در استدلال بر اثبات مشروعیت حکومت و حق ولایت حضرت بر امت بیان شده است. در مقوله‌های دعا و نیایش و تمجید و تشکر حضرت پاداش مردم را مقید به قید «از سوی اهل بیت پیامبر (صلی الله علیه و آله)» می‌کنند تا با این کار بازهم به موضوع ولایت اهل بیت که همان ولایت اولی الامر است اشاره داشته باشند. حضرت در بعضی از این مضامین عبارت‌دعایی خود را با دعا و صلوات بر محمد و آل محمد (صلی الله علیه و آله) شروع نموده‌اند و در مقوله توصیه، مردم را به تقوا که مصداق آن را حفظ جایگاه اولی الامر «اهل بیت» دانسته‌اند توصیه می‌کنند.

منابع

۱. جوادی آملی، عبدالله. ۱۳۸۹ش، *ولایت فقیه ولایت فقاہت و عدالت*. چاپ اول. قم: اسراء.
۲. جوهری، اسماعیل بن حماد، ۱۴۰۴ق، *المصباح تاج اللغة وصحاح العربية*. تحقیق: احمد عبدالغفور عطار، بیروت: دار العلم للملایین.
۳. حسن‌زاده آملی، حسن، ۱۳۸۳ش، *انسان کامل از دیدگاه نهج البلاغه*، قم: انتشارات الف، لام، میم.
۴. طریحی، ۱۳۷۵ش، *مجمع البحرين*، تحقیق سید احمد حسینی، چاپ سوم، تهران: چاپخانه حیدری.
۵. فیومی، احمد بن محمد بن علی المقرئ، ۱۴۱۴ق، *المصباح المنیر فی غریب الشرح الکبیر للرافعی*، قم: مؤسسه دار الهجرة.
۶. قمیحه، جابر، ۱۹۸۶م، *ادب الرسائل فی صدر الاسلام «عهد النبوة»*، چاپ اول، القاهرة: دار الفکر العربی.
۷. کریندورف، کلوس، ۱۳۹۳ش، *تحلیل محتوا (مبانی روش شناسی)*، مترجم: هوشنگ نایی، چاپ هفتم. تهران: نشرنی.
۸. محمودی، محمدباقر، ۱۳۷۶ش، *نهج السعادة فی مستدرک نهج البلاغه*، تهران: وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی.
۹. مطهری، مرتضی، ۱۳۷۰ش، *ولاء و ولایت‌ها*، چاپ ششم، تهران: انتشارات صدرا.
۱۰. مکارم شیرازی، ناصر، ۱۳۸۶ش، *آیات ولایت در قرآن*، تهیه و تنظیم ابوالقاسم علیان نژاد، قم: نسل جوان.
۱۱. _____، *پنجاه درس اصول عقائد برای جوانان*. چاپ هجدهم. قم: نسل جوان.
۱۲. منصوری لاریجانی، اسماعیل، ۱۳۹۰ش، *عقیق ولایت*. تهران: انتشارات مشعر.
۱۳. مهرداد، ندا، اسکویی، سیده فاطمه و همکاران، ۱۳۹۵ش، *تحلیل محتوای کیفی*، چاپ دوم، تهران: بشری مرکز نشر علوم پزشکی.

مقالات

۱۴. ابرهیم زاده، نبی‌الله، ۱۳۸۱ش، «جایگاه و نقش سازنده ولایت». *مجله حکومت اسلامی*، شماره ۲۴، ص ۲۱۰-۲۳۲.
۱۵. ایمان، محمدتقی؛ نوشادی، محمدرضا، ۱۳۹۰ش، «تحلیل محتوای کیفی». *مجله پژوهش*، سال سوم، شماره دوم، ص ۴۴-۱۵.

۱۶. بابایی، علی اکبر، ۱۳۸۰ش، «پژوهشی درآیه مودت»، *مجله معرفت*، شماره ۴۸، ص ۶۸-۶۳.
۱۷. تبریزی، منصوره، ۱۳۹۰ش، «تحلیل محتوای کیفی از منظر رویکردهای قیاسی و استقرایی»، *فصلنامه علمی پژوهشی علوم اجتماعی (دانشگاه علامه طباطبائی)*، شماره ۶۴، ص ۱۰۵-۱۳۸.
۱۸. زمانی محبوب، حبیب، ۱۳۸۶ش، «امام حسین و دفاع از جایگاه امامت و ولایت»، *مجله مریبان*، شماره ۲۳، ص ۱۸-۶.
۱۹. مومنی‌راد، اکبر؛ علی آبادی، خدیجه و همکاران، ۱۳۹۲ش، «تحلیل محتوای کیفی درآیین پژوهش: ماهیت، مراحل و اعتبار نتایج»، *مجله اندازه‌گیری تربیتی*، سال چهارم، شماره ۱۴، ص ۱۸۷-۲۲۲.
۲۰. یوسف‌زاده وفایی، اصغر؛ رهنمایی، سیداحمد، ۱۳۹۴ش، «روش‌های تربیتی اسلام در تحقق عدالت اجتماعی»، *مجله معرفت*، شماره ۲۵، ص ۹۲-۷۷.

منابع نرم افزاری و دیجیتال

۲۱. بشری منال، خالد، ۲۰۱۶م، «حرف‌الراء»، <http://www.bayanelislam.net>. آخرین بازنگری ۱۳۹۶/۱۰/۱۰

